

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA TASVIRLASH JARAYONINING ASOSIY QOIDALARI

Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi"
yo'nalishi 2 bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola tasviriy san'at darslaridagi, tasvirlash jarayonining asosiy qoidalari haqida so'z yuritib, tasvirlash jarayonida kerak bo'ladigan eng zaruriy bilim va ko'nikmalarni beradi hamda tasvirlash jarayonida yo'l qo'yiladigan xatolar yuzasidan fikr mulohazalar bayon etadi.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, tasvir, natura, o'quvchi, rasm, o'lcham, tuzilish, shakl, hajm, tasavvur, qobilyat.

O'zbekiston hududida eramizdan avval ham tasviriy san'atning rangtasvir, haykaltaroshlik, me'morchilik turlari nihoyatda rivojlangan bo'lib, ulaming namunalari Varaxsha, Afrasiyob, Qalchayon, Tuproq qal'a, Bolalik tepa, Dalvarzin tepa, Fayoz tepa, Qo'yqirilgan qal'a, Teshik qal'a va boshqa bir qator joylardan topilgan. Bu asarlar eramizdan avvalgi IV-I asrlarda yaratilgan bo'lib, ularning yoshi 5-6 ming yilga to'g'ri keladi. Bu asarlarning badiiyligi hozirgi zamon rassomlari va haykaltaroshlarining asarlaridan qolishmaydi desak mubolag'a bo'lmaydi. Bunday yuksak badiiy saviyadagi asarlarni o'sha davrda to'plangan ilg'or tajriba, tasviriy san'at maktablarisiz yaratish, mumkin emas. Ma'lumki, san'at bir necha avlodning ko'p yillar davomida shakllangan an'analari, ustaning shogirdga o'tkazgan bilimlari asosidagina taraqqiy topadi. Bu esa so'zsiz umumiy badiiy ta'lim yo'nalishida bo'lmasa ham, kasbiy badiiy ta'lim shaklida rivojlanganligidan dalolat beradi. Tasviriy san'at darslari madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan badiiy madaniyatni uyg'un rivojlanishga xizmat va rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarni milliy merosni o'zlashtirish hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishishlari uchun imkoniyat eshigini ochadi.

«Tasviriy san'at» fanining asosiy vazifalari quyidagilar:

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tasviriy san'at metodikasi bo'yicha bilim va malakalami hosil qilish va o'stirish;

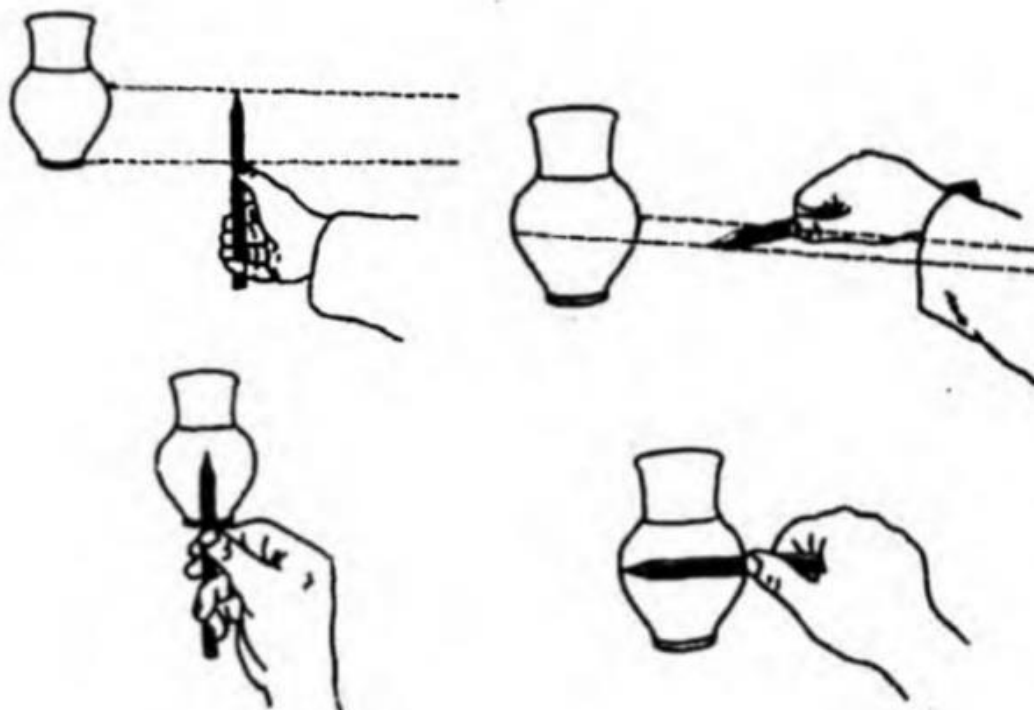
- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga tasviriy san'atning nazariy va amaliy asoslari (yorug', soya, perspektiva, kompozitsiya) haqidagi bilimlarni puxta egallashga yordam berish;

- bo'lajak boshlang'ich sinfo'qituvchilarida rasm ishlash va badiiy ijod bo'yicha ko'nikma va malaka hosil qilish;
- o'zbek va jahon xalqlari tasviriy, amaliy va me'morchilik san'ati bilan yaqindan tanishtirish va chuqur o'rgatish;
- tasviriy san'at o'qitish metodikasining o'ziga xos rivojlanishi tarixi, maqsad va vazifalari, nazariy asoslari haqida ma'lumot berish;
- talabalarni zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo'llari bilan tanishtirish.

Rasm chiza bilish va barcha masalalarga ijodiy yondashish barcha sohalarda zarurdir. Ijodiy yondashish butunlay yangi g'oyalar va tasavvurlarni vujudga keltiradi, shaxsni badiiy rivojlantirishda muhim o'rinni egallaydi. Rasm chizishdan avval narsani yaxshilab kuzatish va tahlil qilish zarur. Rasm chizishda birinchi qoida - umumiydan xususiyga. Shuning uchun rasm chizishga kirishilganda narsaning fazoviy holati, o'lchami va xarakterli tomonlarining umumiy ko'rinishini qog'ozga joylashtirishdan boshlash zarur.

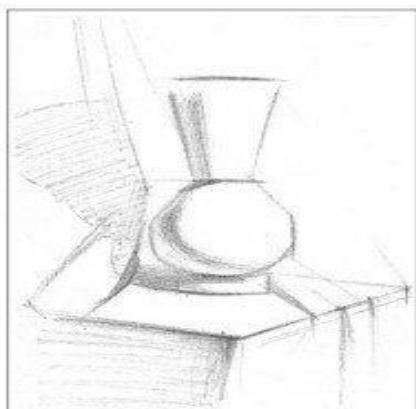
Tasviriy san'atda asosiy 4 qonun - qoida bolib, bu qoidalar nafaqat natyurmort chizish jarayonida balki portret, manzara, naqsh ishlash jarayonlarida ham birdek kerak boladi. Bu qonun-qoidalar quyidagilardir:

1) Joylashuv; 2) Ufq chizigi; 3) Ptrspektiva; 4) Nisbatlar.

Narsalarning umumiy ko'rinishi eniga nisbatan bo'yi katta bo'lsa, qog'ozni tik holatda, eni katta bo'lsa, qog'ozni gorizontol holatda qo'yiladi. Narsalarning umumiy ko'rinishi yengil chiziqlar bilan qog'ozda belgilangandan so'ng, qo'yilmadagi mayda bo'laklarning shakli, tuzilishi va o'lchamlari aniqlanadi. Ikkinchi qoida xususiydan

umumiylikka. Tasvirlovchi asosiy e'tibomi shaklning mayda bo'laklariga ishlovlar berishga yo'naltiriladi. Natijada har bir bo'lak alohida ahamyatga ega bo'ladi. So'nggida tasvirlanayotgan shaklni mayda bo'laklarini umumiyashtirib bir butun yaxlit holatga keltiriladi. Ma'lumki, kuzatish bu narsaga qarab uning shakli, rangi, tuzilishi, o'lchami va bo'laklarning nisbati, ularning fazoviy holati va hokazolarni aniqlay olish tushuniladi. Narsaning mazmunli obrazi ongimizda his qilish asosida shakllanadi. Bu obrazning negizida kuzatilayotgan narsaning tashqi belgi asoslari bilan ifodalash imkoniyatlari mavjud. Kuzatishning o'ziga xos xususiyatlaridan biri - o'rganish, bilish va tushunishdir. Kuzatish bevosita kishilarning ko'rish qobiliyatiga bog'liq. Rasm chizishda chizuvchi naturani sinchiklab o'rganadi va tahlil qiladi. Uning tuzilishining xarakterli belgilarini aniqlashga harakat qiladi va fikrni tasviriy holda tasvirlanadigan narsalarning tuzilishi, bo'laklarning o'zaro bog'liqligi, fazoviy holatini ko'z oldiga yaxlit keltiradi. Demak, narsani chizish jarayoni kuzatish, uni atroflicha tahlil qilish va tasvirlashdan iboratdir. Narsa rasmini to'g'ri va ishonarli tarzda tasvirlash uchun uni kuzata bilishni o'rganish zarur. Yozish va o'qishni o'rgatgandek, qunt va chidam bilan muntazam mashq qilgan kishi to'g'ri rasm chizishni ham o'rgana oladi. Kuzatish, borliqni turlicha o'rganish jarayoni va uch o'lchamli hajmli buyumlarni, ikki o'lchamli qog'oz betida tasvirlashning murakkabligi fazoviy holat haqidagi tushuncha va tasavvurlarni shakllantiradi. Tasvirlash jarayonini 4 bosqichga ajratish mumkin.

Birinchi bosqichda, narsani tashqi ko‘rinishida joylashgan umumiy belgilari - ko‘rsatiladi. Narsalar shakli ba’zi bir chiziqlari yoki geometrik shakllar tarzida belgilanadi. Ikkinchi bosqichda, narsani va unga yaqin bo‘lgan obyektlarini ta’riflovchi belgilari ko‘rsatiladi, ya’ni o‘ziga xos belgilar. Uchinchi bosqichda, faqatgina narsaning o‘ziga shaxsan tegishli belgilari ko‘rsatiladi. To‘rtinchi bosqichda, tasvirlarning yaxlitligi va bo‘laklarining o‘zaro bog‘liqligini umumlashtirishiga qaratiladi. Shunday qilib, narsaning asosiy mazmunini ko‘rsatish uchun, umumiy, o‘ziga xosligi va o‘ziga xos xususiyatli belgilarini va tomonlarini topish zarur. Borliqni har tomonlama o‘rganib, chizuvchi barchaga tushunarli tarzda uning obrazini yaratadi.

Rasm chizishda qog‘oz asosiy material hisoblanadi. Qog‘oz, albatta, oppoq, yetarli darajada qalin va pishiq bo‘lishi kerak. Ulardan eng yaxshisi «vatman» deb ataluvchi qog‘ozdir. Akvarel bo‘yog‘ida ishlash uchun vatman qalin va yuzasi g‘adirbudur bo‘lishi kerak, agarda yupqa va bo‘sh qog‘oz bo‘lsa, u suvni tez shimib olib, ivib ketadi, natijada bo‘yoq yoyilib ketadi. «Yarim vatman» nomli qog‘ozni ham qo‘llash mumkin. Hozirgi kunda foydalanayotgan ko‘plab qog‘oz turlari mavjud. Lekin, qog‘oz paydo bo‘lgunga qadar odamlar yog‘och yaproqlariga, sopol g‘ishtlarga va g‘orlarning devor toshlariga ham yozishgan. Masalan, Misrda papirus yaproqlariga ham yozishgan. Qadimgi Pergam davlatida hayvonlar terisi qog‘oz vazifasini bajargan. Uni pergament deb atashgan. Lekin bunday qog‘ozlar juda ham qimmat bo‘lgan, chunki bitta kitob uchun kamida bir necha yuz mol terisi ishlatilgan. Qog‘oz II asrda xiltoyliklar tomonidan kashf etilgan. Hozirgi qog‘ozlar esa maxsus qog‘oz fabrikalarida ishlab chiqariladi.

Hozirgi kunda oddiy qora qalamning juda ko‘p turlari mavjud. O‘rtacha yumshoq qalamlardan tortib juda ham i qattiq qalam turlari mavjud. Bular; «T», «2T», «N», «2N», «M», «2M», «3M» yoki V, T, 2T, M, 2M, N, 2N, NV, V, 2V va boshqalar. Tariximizga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ibtidoiy davrda odamlar g‘orlarda, tog‘u - toshlarga turli xil tasvirlarni ishlab qoldirishgan. Ular biron-bir qattiqroq narsalar bilan g‘orlar devorlarini timab, turli xil shakllarni yasashgan. Ammo rivojlanish jarayonida tasvirlashda turli xil asbob-uskunalar takomillashib bordi. Oddiy qora qalamlar ham shular jumlasidan. XVI asrda Angliyada gratit konida topilgan tayoqchalar rasm chizishda . qo‘llanilganda, ular qog‘oz yuzasida juda ham natis va chiroyli chiziqlar tushira olish xususiyatiga ega ekanligi aniqlangan. Shu kundagi qora oddiy qalamlar XVII asrning oxirida fransuz olimi N.Kante tomonidan kashf etilgan bo‘lib, ularni yog‘och moslamaga yopishtirib ishlatish taklif etilgan.

Rasm chizishda yordamchi va ortiqcha chiziq hamda shtrixlarni o‘chirish uchun yumshoq o‘chirg‘ichlar ishlatiladi. Yumshoq o‘chirg‘ichning sifati qog‘oz yuzasidagi qalam izlarini ohista o‘chirish bilan aniqlanadi. Hozirgi kunda chiqarilayotgan o‘chirg‘ichlarning turlari ko‘p. Tasvir chizganda ko‘proq ko‘kimsir va oq tusdagi

o'chirg'ichlar ishlatiladi. Qizg'ish tUSDagi o'chirg'ichning tarkibida «qum oyna» parchalari bo'lib qog'ozni titib yuboradi. Keraksiz chiziqlarni o'chirishda o'chirg'ichni qattiq bosmaslik, iloji boricha o'chirg'ichdan kamroq foydalanishga odatlanish lozim. Oq tUSDagi o'chirg'ich qattiq bo'lsa, yumshatish uchun uni 2-3 kun mobaynida kerosin yoki benzin ichiga solib qo'yish kerak. So'ng qaynagan issiq suvga solinsa, o'chirg'ich yumshoq holatga ega bo'ladi. Ish jarayonida o'chirg'ichni doim qo'lda saqlash noto'g'ri, chunki qo'l terlashi oqibatida o'chirg'ich namlanadi va rasrni o'chirishda qog'oz titiladi. Chiziqlarni o'chirishda qog'ozga qattiq bosmaslik va akvarel bo'yoq bilan ishlashga tayyorlashda iloji boricha o'chirg'ichdan kamroq foydalanish maqsadga muvofiq.

Maktabda tasviriy darslarida mashg'ulotlari quyidagi bo'yicha olib boriladi:

- Borliqni idrok etish;
- San'atni idrok etish;
- Naturaga qarab tasvirlash:

Boshlang'ich sinflarda asosiy vazifaa o'quvchilarda narsalarning nisbati, tuzilishi, shakli, rang jihatdan tahlil qilish va tasvirlash malakasini hosil qilishdan iborat. Shuningdek, o'quvchilar avval tasvirlanayotgan narsaning umumiy va estetik jihatdan ahamiyatli tomonlarini aniqlab oladilar, keyin esa narsaning qismlari va detallarini aks ettirishni o'rganadilar. Naturaga qarab rasm chizish vazifalari 1-2 dars davomida va qisqa muddatli ya'ni 5-15 daqiqa davomida bajaradigan lavha va chizgilar bo'lishi mumkin. Xomaki ish va chizgilar darsning muayyan mavzusidan kelib chiqib, darsning boshlanish qismi, o'rtasi yoki oxirida bajarilishi mumkin. O'quvchilarning ko'rib, eslab qolish qobiliyatini, makon haqidagi tasavvurlarini rivojlantirish uchun, eslab va tasavvur qilib rasm chizish bo'yicha ko'proq vazifa berish kerak bo'ladi. Naturaga qarab chizilgan rasmlarni bo'yash o'quvchilarda ranglar uyg'unligini idrok qilishni rivojlantirishga hamda tasavvur qilib rasm chizishga qaratilgan. Rangtasvir mashg'ulotlari o'quvchilarga idrok qilish orqali atrof-murutning ranglarda ifodalangan go'zalligini bilish imkoniyatini beradi va bolalarning estetik didini o'stiradi. San'atkor o'z asarida voqea, hodisa, holatning ma'lum bir zumdagi ko'rinishini ifodalab, u tasvir orqali rivojini, mohiyatini ochib berishga intiladi, kishilarning ma'naviy qiyofasi, psixologik holati va boshqa fikrlarni ilgari suradi va tasavvur qiladi. Rassom biror shaxsni rasmini ishlar ekan, u hech vaqt uni faqat o'ziga o'xshatishga ishtilish bilan chegaralanmaydi. Rassom shu ishlayotgan tasvir orqali avvalo o'zining fikr va tuyg'ularini tomoshabinga yetkazishga harakat qiladi. Ishlamoqchi bo'lgan tasvirida avvalombor g'oyasiga mos mavzu, syujet tanlaydi, voqea kompozitsiyasini quradi, shu yo'ida izlanadi, dastlab hayotni o'rganib, naturani kuzatib, eskizlar chizadi, etyudlar yaratadi. Rassomlik san'atida predmetlaming shakli, hajrni, rangi, ulaming o'zaro muvozanatini to'g'ri ko'rsatishda rasrni aniq va to'g'ri ishlashning juda muhim

ahamiyati bor. Naturaning o'ziga qarab rasm ishlashni maktab misolida oladigan bo'lsak, maktablarda narsaning o'ziga qarab rasm chizishdan boshlanadi. Maktablarda narsaning o'ziga qarab rasm ishlashda daraxtlarning shoxlari, gullar, barglar va asbob uskunalardan kam foydalanadilar. Ko'p mashg'ulotlarda geometrik shakllar (shar, sharsimon shakllar, kub, konus, piramida), bayroqcha va shu kabi predmetlarni ishlatish bilan chegaralanib qoladilar. Umumiy qilib aytadigan bo'lsak narsa chizdirish jarayonida qiyinchilikga duch kelib 1 va 2 narsalar bilan chegaralanib qoladilar bu esa bolalarni zerikib qolishga va dars jarayoni unumsiz bolishini keltirib chiqaradi. Bunda bolalarni o'zlariga tanish bo'lgan naturalarni chizdirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chizish uchun tanlangan vositalar haqida yana shuni ham aytib o'tish joizki ular qanchalik mavzu vazifasiga mos bo'lsa, bilim va malakalarni hosil qilish shunchalik oson bo'ladi. Ba'zi bir o'qituvchilari tasviriy san'at darslaridagi ko'rgazmalilikka yetarlicha e'tibor bermaydilar. Masalan narsaning o'ziga qarab rasm chizish jarayonida chiziladigan narsa o'rniga, doskaga osha narsaning tasvirini osib qo'yib, o'quvchi yoshlarga chizishni buyuradi. Eng achinarlisi o'sha narsani hayoldan chizishga undashi ham hozirgi kunning dolzarb muammosidir. Bunga sabab o'qituvchining darsga bolgan e'tiborsizligi va masuliyatsizligidan yoki bolmasa maktablarda yetarlicha o'quv anjomlari yo'qligidan dalolat beradi!

Fasllarga oid rasm ishlash darslarida, tasviriy sanat asarlarining nusxalari o'rniga tabiat manzaralariga oid bolgan rasmlarni o'quvchilarga ko'rsatib hattoki osha rasm nusxasini ishlashni talab etadilar. Yana bir bazi darsga masuliyatsizlik bilan yondashuvchi o'qituvchilar esa mavzu doirasidagi rasmni doskaga chizib beradi va o'quvchilar esa doskadan kochirib chizadilar. Bunda narsaning o'zi bolmasa, uning tahlili qanday tashkil etiladi degan savol barchani qiynaydi. Narsaning o'ziga qarab rasm chizish darslarining bunday tashkil etish o'quvchilarni narsalarning obrazini passiv idrok qilishga o'rgatib qo'yadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak san'atkor o'z asarida real borliqda uchraydigan, balki inson fantaziyasi mahsuloti bo'lgan voqea va predmetlar ham aks ettirilishi, hayotda mavjud bo'lgan hodisalarning ayrim jihatlarini o'zgartirib, bo'rttirib ko'rsatishi ham mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, tasviriy san'at asarlari - insondagi ajoyib fazilat - borliqni bilish, uni o'rganish va sirlarini ochishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga ta'sir ko'rsatadi. Tasviriy san'at inson ongiga tezda ta'sir etib, unda ezgu hislar uyg'otadigan, kishini ruhlantirib, ma'naviy olamini boyitadigan san'at turlaridan biridir. Shu bilan birga, tasviriy san'at inson shaxsining shakllanishiga va kamolatiga yordam beradigan tarbiyachi hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Xasanov R, Maktabda tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. -T.: Fan, 2004.
2. Egamov A. Kompozitsiya asoslari. -T.: “San’at” jurnali nashriyoti, 2005.
3. Abdirasilov S.F. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. -T.: 2012.
4. Muratov X.X, Qalamtasvir. -T.: Ijod –print, 2020.
5. Boymetov B, Qalamtasvir. Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. -T.: Iqtisod-Moliya, 2010-yil.
6. Turdaliyev A. Qalamtasvir asoslari. –N. Faxrizoda, 1999.
7. Hakimova G.A, Natyurmort chizmatasviri. -Buxoro. Kamolot, 2022.
8. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: Sharq, 1997.
9. Azimova B.Z. Natyurmort tuzish va tasvirlash. -T.: O‘qituvchi, 1984.
10. Abdirasilov S. Tasviriy san’at atamallari. -T.: Nizomiy nomli TDPU. 2003.
11. Boymetov B. Qalamtasvir. -T.: “Musiqqa” nashriyoti, 2006.
12. Oripov B. Tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi. -T.: Ilm-ziyo, 2005.